
ПУТЕВИ СВЕТЛОСТИ И ПУТЕВИ ТАМЕ СТЕФАНА ДЕЧАНСКОГ

Српски краљ Стефан Дечански (назван Дечански по његовој задужбини – манастир посвећен сведржећем Пантократору, у Високим Дечанима), за собом је оставио три хрисовуље: *Хрисовуљу ейискојији Призренској на Левиши* 1326. године, *Хрисовуљу Дечанима* 1330. године и *Хрисовуљу манасиру Врањани* без обележја времена. У свим хрисовуљама, без обзира где и коме их је писао, није пропустио прилику да истакне како га је отац ослепио и отерао у Цариград на вечно прогонство, како је он, међутим, милошћу Светог Николе прогледао, и како је, ипак, успео да се врати у Србију и постане краљ. Али, Стефан Дечански није могао да остави и четврту хрисовуљу, у којој би, засигурно, оставио и сведочанство да га је син Стефан Душан збацио с престола, заточио у Звечанској тамници и задавио.

Глас о смрти краља Стефана Дечанског изазвао је страх, запрепашћење и неверицу не само у српској држави већ и много шире: од Цариграда, до Рима и Московије. У самом краљевству, како међу властелом тако и међу себрима, завладао је страх, сумња и несигурност. Нико више није био сигуран ни у шта, нити је пак смео нешто о томе говорити. Мало је ко могао сазнати како је и од чега тако напрасно и изненада умро њихов краљ. У народу се причало све и свашта, нагађало се, препричавало... али праву истину је прогутала ноћна тама у строго чуваним ћелијама Звечанске тамнице. Знало се једино, да је само неколико недеља раније, пре Стефанове смрти, његов син Душан, господар Зете, подигао буну против оца и кренуо на њега војском. Убрзо, процурила је вест да су се отац и син помирили и да је отац добровољно предао краљевство свом једином сину Душану. Али, у народу је кренуло шапатом

говоркање да је Душан насилно преузео власт, а оца бацио у тамницу и да га је после неколико дана својим рукама задавио.

У народу постоји изрека: „*Како ње колевка заљуља њако ње моџика закоџа*“. И само рођење Стефана није донело посебну радост његовим родитељима: мајка је убрзо после порођаја умрла, а отац, краљ Милутин, имао је сина из првог брака, Константина, коме је већ намењен краљевски престо. Рођењем Стефана, родио се још један претендент на краљевски трон, још један повод за братоубилачки рат, што је бринуло краља Милутина, јер је знао да ће се у борбу за власт умешати и Владислав, син краља Драгутина, његовог старијег брата, који је добровољно препустио власт Милутину, уз обећање да власт остави Владиславу.

Краљ Милутин се жени по четврти пут. Његова изабраница је Симонида, ћерка византијског цара Андроника и царице Ирине. Симонида је млада и лепа и још царског порекла – довољан разлог да нико на српском престолу не буде спокојан. Време ће показати да времешни краљ Милутин неће имати довољно снаге да се одупре хтењу и лукавству своје изабранице. Разлог за забринутост је очевидан и сви га виде сем краља Милутина. Свесна своје моћи, Симонида одмах креће у акцију. Очекујући свој пород и наследника краљевства, настоји да одстрани највећег противника, Стефана, који показује изузетне физичке и интелектуалне способности. Успева Симонида да поништи трећи брак Милутинов, са Стефановом мајком, а самим тим и Стефана незаконитим сином и наследником. И не само то, по наговору Симониде, Милутин шаље свог сина Стефана код татарског хана Ногаје као таоца.

Како време пролази Симонида је све више свесна да не може имати децу с краљем Милутином те пристаје да се Стефан врати у Србију. У међувремену, Стефан се жени Јеленом, ћерком угарског краља Смиљца, и од оца добија на управљање Зетску област. Стефан код татарског вође Ногаје задобија велике симпатије и велико искуство у дипломатији. У њему, физички наочитом и веома паметном,

краљ Милутин види достојног наследника краљевског престола и лозе Немањића. Посебно је био поносан када је сазнао да Стефан и Јелена имају два сина – гаранција да ће краљевска лоза још дуго опстајати.

Али, повређена женска сујета је много опаснија од било ког непријатеља. Симонида увиђа да је краљ Милутин све ближи Стефану, са чиме не може да се помири. Стара нетрпељивост према Стефану поново избија код његове маћехе. По наговору своје мајке Ирине, Симонида припрема терен да на српски престо доведе једног од своје браће из Цариграда. Стефан је велика препрека за то те га треба што пре уклонити.

Две лоше вести стижу Милутину о сину: једна, да Стефан диже буну против оца и жели насилно да преузме краљевство, а друга, да тајно долази на двор и покушава да наговори Симониду да напусти оца и крене с њим; при том је неколико пута покушао да је насилно обљуби. Милутин је ван себе. То што хоће власт може некако и да разуме, али да му преотме жену – то је најгоре што је могао син да учини оцу. Бес надвладава разум и повређена мушка сујета преузима команду над увређеним краљем. Верује он Симониди која долази код њега тужна лица, сва у сузама, тражећи заштиту своје части од свога мужа. Незахвални и похлепни син се мора казнити.

Не знајући за клопку, Стефан се одазива на очев позив и долази без страха и спремности за одбрану. Очекивао је од оца добродошлицу и савет како даље у државничким пословима не слутећи да ће доживети најстрашнију казну коју може да доживи човек. Милутин је неумољив и прихвата савет Симониде: Стефан мора бити ослепљен и послат у изгнанство. Симонида ликује. Слепог Стефана са женом и два сина одводе у Цариград.

Манастир Пантократор био је један од најлепших и најбогатијих у византијској престоници. Њега су богато даривали византијски цареви; они су ту и сахрањивани: Јован и Манојло Комнен, као и неколико из династије Палеолога. Уз манастир је била и болница. По типичу манастир-

ском, који је прописао Јован Комнен 1136. године, болница је имала педесет постеља подељених у пет одељења. У једном од њих су лечене болести очију.

Ослепљени и прогнани Стефан је смештен у Пантократору, односно у његову очну болницу – захваљујући узимању архиепископа Никодима код Андроника Палеолога, тадашњег цара Византије. Знао је византијски цар да је ослепљење и прогонство младог Стефана дело завере његове жене Ирине и кћерке Симониде, те је слепом заточнику обезбедио смештај у најлепшем манастиру са посебним третманом у болници. Истина, ни Андроник, као ни Ирина и Симонида, нису веровали да ће се Стефан излечити и вратити на престо у Србију.

У Светој Гори јавља се почетком века једна нарочита аскетска школа која је специјалном религиозном медитацијом – такозваном умном молитвом, при најстрожем аскетизму у потпуној усамљености и савршеном ћутању („исхија“ – ћутање) хтела да се приближи што више Богу. Творац хесихастичке екстазе био је Симеон Нови Теолог који је пре три столећа упутио на поглед у унутрашњост човекову. Хесихастички занос почиње умном молитвом која узвисује и која се на доживљајном врхунцу крунише појавом бескрајне јаке светлости. Подвижнику тада нестаје свест, нешто силази у њега и радосно обузима срце. Појављује се поток врелих суза, које чисте душу и представљају милостиви дар. Они који су то практиковали долазили су у неко блаженство, осећали су неку унутрашњу светлост у својој души, а то је, говорили су они, светлост којом је Христос био обасјан при свом преображењу на Гори Тавору. То је била награда и успех за њихове напоре да очисте душу од свега што је световно и телесно.

Да ли је то истина, или су то смислили противници хесихасизма, да би исмејали хесихасисте – аскети би стављали у нарочит положај своје тело, наместивши главу на груди и гледајући нетремице у свој пупак (омфалоисихија) и тако успевали да увиде праву апокалипсу природе и откровења неба.

Симеоново учење, које васкрсава после три века, постаје прави мистично-аскетски покрет који изазива теолошке дискусије о таворској светлости, створеној и нествореној. Присталице хесихасизма на челу са Гргуром Синаитом, Григоријем Паламом, солунским епископом, бугарским патријархом Јевтимијем и др. имали су за противнике једног фратра из Калабрије по имену Варлам и његовог ученика Григорија Акиндина. Ова борба је схваћена као борба правоверника и јеретика, као борба источне и западне теологије, као борба између грчке мистике и латинске схоластике, али и као борба науке Аристотелове и Платонове. Борба је трајала дуго, а сабори су држани у Цариграду. Најзад, наука хесихаста је победила, а наука Варлама је проглашена за јерес и калабријски фратар је протеран из Византије.

У тим судбоносним догађајима ни политичари нису могли остати по страни. Византијски цар је морао да се изјасни за коју је од зараћених страна. Као и сваки дипломата, он је извршио бројне консултације како би добио подлогу за евентуално изјашњавање. Знајући да је Стефан по природи смирен и веома образован, при том има искуства у дипломатским и државничким пословима, одлучује да потражи и његово мишљење о овом деликатном питању. Иначе, иако слеп и заточен, у Цариграду се знало да је Стефан један од најчувенијих људи у Византији. Стефаново мишљење о хесихасизму, како кажу савремени извори, било је одлучујуће за њихов тријумф. Зато цар Андроник посредством архиепископа Никодима покушава да се договори с краљем Милутином о Стефановом повратку у Србију.

Док је био у манастирској ћелији Стефан се усрдно молио Господу Богу да му поврати вид. После извесног времена Свети Никола му се јавља у привиђењу и враћа му вид. Врло брзо после оздрављења Стефану преко једног младића из Србије стиже злато и он обећава Свевишњем да ће с тим благом подићи свети храм посвећен Пантократору.

Коначно, Стефан се враћа у Србију, на двор свог оца, краља Милутина. Отац и син се мире.

Убрзо краљ Милутин умире. Пре тога за свог наследника проглашава Стефана.

Тек што је архиепископ Никодим крунисао Стефана за краља, у краљевству настају немири. Владислав, син краља Драгутина, и Константин, син краља Милутина, сматрају да имају право на престо и зато крећу војском на Стефана. Стефан успева да победи обојицу и сачува престо.

Али Стефан не заборавља захвалност Светом Николи и Свевишњем, те одмах по ступању на престо почиње са подизањем цркве посвећене Пантократору. За Божји храм изабира прелепи планински крај, у шуми, поред реке, у месту званом Високи Дечани. Одатле ће га народ касније назвати краљ Стефан Дечански. И сам Стефан каже: „*Обећах се Господу мојему Пантократору да ми помогне да излечим своје очи...*“ те му зато сада подиже најлепшу задужбину.

Таман што је успео да среди односе у краљевству и помири са суседима и почео да подиже свете задужбине, краљ Стефан Дечански се суочава са још једним великим проблемом; његов једини син Душан, коме је дао на управљање Зетску област, диже устанак против оца. Син с којим је провео најтеже дане у изгнанству, наједном постаје нестрпљив и похлепан и креће силом да заузме краљевски престо. Стефан не верује у истинитост такве вести, те позива сина да дође на двор, да се о свему договоре, како доликује оцу и сину. Он не жели да ратује против сина, јер не жели крвопролиће, и не жели да верује у немогућност договора; ако је чак истина то што Душан намерава.

Душан користи добродушност и мирољубивост оца, баца га у тамницу, а касније га дави.

Пре него што ће страдати од руке сина, властеле су га наговарале да силом спречи синовљево непослушност, а отац им блажено одговара: „*Зашто ви тако ожесточавајте крошћу душу, и зашто је њој корну закону Божјем призивајте да му се приживи?*“

Наследник краља Стефана Дечанског, цар Душан Силни, провео је много година освајајући туђе територије, ши-

рећи и јачајући своје царство, ратујући са суседима и са собом. У границама његовог пространог царства није могла да се смести и смири самоћа која би му помогла да разуме своју судбину. Ко зна колико је пута разматрао чин оцеубиства, оправдавајући такву одлуку за добробит домовине. А зар није могао да преузме власт без уморства? – питање које је оспоравало оправданост одлуке.

У једној од својих повеља цар Душан говори како га је отац послао у Зету на заточење и да га је хтео „погубити“ или прогнати у туђу земљу. Зар Зета није била у саставу српског краљевства? Зашто би отац желео да погуби јединог наследника?

Смрт Стефана Дечанског и догађаји који су се одиграли том приликом, као и догађаји који следе – односе се на оно што се десило на небу, где не постоји време.

БЕЛИ АНЂЕО

Свети архиепископ Сава, пошто је, после смрти краља Стефана Првовенчаног, венчао краљевском круном његовог најстаријег сина Радослава, одлучује да отпутује на Свету гору Атос и обиђе друга света места како би се посветио црквеним пословима. Био је убеђен да ће краљ Радослав наставити путем свог оца, краља Стефана Првовенчаног, и створити још снажније и стабилније краљевство од оног што је наследио. Али, убрзо се разочарао. Млађи син Стефана Првовенчаног, Владислав, потпомогнут одређеним бројем велможа, који су били незадовољни владавином Радослава, устаје против свог старијег брата с намером да му насилно преузме престо. Сазнавши за то, Сава прекида своје путовање на истоку, враћа се у Србију да би посредовао између завађене браће и спречио како сукоб не би узео опасније размере, погубне по државу и народ. Поучен лошим искуством из борбе за власт између своје старије браће, Вукана и Стефана, и напорима да их помири, Сава је сада хтео да предухитри сукоб између својих синоваца како би Србија искористила добросуседске односе с околним државама и посветила се сређивању унутрашњих економских и друштвених проблема и тако ојачала своју државност. Незадовољан и љут што је, уопште, дошло до сукоба, он прекорева Владислава што се усудио насилно да преузме краљевство од старијег брата, законитог наследника и носиоца краљевске круне.

О тим догађајима Теодосије ће у свом делу *Жиѡије Свеѡо̄ Саве* записати:

„А онај који од ѡчейка мрзи добро, неѡријашељ људи ђаво, наоружавши млађеѡ браѡа ѡроѡив сѡаријеѡ, Владислава, велим, ѡроѡив блаѡочасѡивоѡ Радослава

краља њодиге. Јер блаџочасѣиви Радослав краљ у свему најѣре блаџохвалан и изванредан, ѣосѣаде ѣокоран жени, од које и би ѣовређен умом. Власѣела је неџодовала збоџ неурачунљивосѣи ума њеџова и одсѣуѣала од њеџа и ѣрисѣуѣили млађем браѣу њеџову Владиславу, ѣе међу браћом насѣаде мржња и џињење збоџ џорке славе краљевсѣва.“

Док је борба око престола између Радослава и Владислава још трајала, на просторима Балканског полуострва настају крупне политичке промене. Моћни Теодор Епирски, након освајања Солуна, проглашава себе за грчког цара и, понесен наглим успесима, започиње рат са Латинима, Бугарима, Угарима... Једино није дирао Србију, јер њоме је владао његов зет, краљ Радослав. И сам Радослав, користећи своје грчко порекло по мајци и утицај снажног таста Теодора Епирског, проглашава себе наследником грчке царске лозе Дука, а не Немањића, што изазива велико огорчење, како код осталих наследника лозе Немањић и Српске православне цркве, тако и код властеле и обичног народа. Летописци тога доба тврде да је то учинио под јаким утицајем своје жене, коју је народ, због сумњивог морала, прозвао „Новом Далидом“, казујући тиме да му је буквално завртела главу, и поред тога што је имала недолично понашање за једну краљицу. Радослав се толико отуђио од Србије и Немањића, да је говорио искључиво грчки, на кованом новцу и повељама потписивао се као краљ Дука, а у расправама око црквених питања стао је на страну Охридске цркве, која се борила против српске црквене аутокефалности. Другим речима, тиме је устао и против свог стрица, архиепископа Саве, који га је крунисао за српског краља. Такво понашање је изазвало велико огорчење и незадовољство код свих сталежа у Србији, што је олакшало Владиславу да га свргне с престола.

Упркос свему, Сава није био за то да се Радослав насилно свргне с престола. Надао се да ће га убедити да греши и да се врати на прави пут. Сава је добро познавао прилике на Балкану те се прибојавао да цар Теодор Епирски

не искористи прилику и, под изговором да помогне свом зету краљу Радославу у одбрани законите круне, нападне и покори Србију.

У међувремену, бугарски цар Асен успева да победи, зароби и погуби Теодора Епирског, те постаје најмоћнији владар на Балкану. Због упада Бугара у Браничево и Београд, и због подршке коју им је пружао Рим, док је Бугарска ратовала против Теодора Епирског, Асен раскида везе с папском куријом и покушава да обнови везе с патријаршијом у Никеји. Међутим, отуда стиже ултиматум, да Бугарска православна црква, пре било каквих разговора, мора признати врховну власт Никејске цркве. Асен то одбија. Тражио је измирење, а не понижење своје цркве. Зато, без пристанка Рима и Цариграда, сазива свеопшти сабор, на коме за патријарха Бугарске православне цркве поставља до тадашњег епископа Јоакима. Али, ипак, био је свестан да то није било довољно, те је требало израдити и признања других цркава. За такву мисију му је био потребан неко са стране, који ће имати довољно ауторитета и знања, и чија реч се уважава у највишим политичким и црквеним круговима. Цар Асен је знао да погодније личности за тако деликатан задатак од српског архиепископа Саве није било. Зато је и затражио помоћ од њега, јер је знао да је најученији, најугледнији и најутицајнији црквени великодостојник тога доба.

Одласком Теодора Епирског с политичке сцене, краљ Радослав губи ослонац за даљи опстанак на власти. Видевши да је настојање да се наследници краља Стефана Првовенчаног, браћа Радослав и Владислав, измире и живе у слози узалудан труд, архиепископ Сава помирљиво ће рећи:

– Ако је од Бога оно што ви чините, воља Господња да буде!

Радослав је принуђен да бежи из Србије. Прво одлази у Дубровник, а затим у Драч. У Драчу, према сведочењу једног летописца, Радослава чека ново разочарење; градоначелник му преотима жену, а он једва успева да из-

бегне његов мач. Лишен круне и жене, краљ Радослав одлази код стрица, архиепископа Саве, који га прима, теши и украшава анђелским и иночким образом, назвавши га Јован.

„А свеїи архиеїскої молиївама венча свога синовца реченога Владислава, мада је незакониїо и разбојнички угробио власиї, али је судио да је їо їо Божјој вољи. И доведе му невесїу, кћер цара загорскога званога Асен, и обоје благославом уїврди.

Краљ Владислав їада узе и благослов од свеїога архиеїскоїа, и їоче зидатиї манасїир у месїу које се зове Милешево, у име Вазнесења Госїода нашега и Бога Исуса Хрисїа“, записаће Теодосије.

Свети архиепископ Сава био је задовољан што је његово отачаство украшено краљем и архиепископом, епископима и игуманима свештеним, иноцима и војводама, божанственим и саборним великим црквама, светим и часним манастирима и свим добрим законима и уставима православних и Христоимених народа, веома похвали Бога што трудови његови нису били узалудни и што сав његов напор изађе у богоугодно дело. Видевши све то Сава одлучи да, мирна срца, остави власт првосветитеља и, ако Бог изволи, крене на планирани пут у Синајске Свете Горе, да посети света места и свете манастире, поразговара са црквеним великодостојницима и умним иноцима и тако обогати свој дух и учврсти веру у Бога.

Сава позва краља Владислава и насамо му саопшти своје намере, а затим сазва свеопшти сабор у архиепископији Жичкој, на коме саопшти своју одлуку. На том сабору, поред краља Владислава и његових великаша, присуствовали су и епископи и игумани, као и остали великодостојници. Уз молитве, Сава измоли себи отпуштање, а сву власт, коју је сам од Духа светога примио, предаде једном од својих ученика, јеромонаху Арсенију Сремцу, који ће убудуће, уз Божју помоћ, везивати и разрешавати кривице људских сагрешења. Затим, уз благослов свима, опрости се од њих и започе припреме за далеки пут.